

پژوهش در چهار سطح

بازیابی جایگاه پژوهش‌های دانش‌آموزی در میان مفاهیم رایج پژوهش

ابراهیم اصلانی

اشاره

در سال‌های گذشته، همیشه مطالبی درباره‌ی پژوهش‌های دانش‌آموزی در مجله‌ی رشد آموزش ابتدایی به چاپ رسیده است. در دو سال اخیر هم، مجموعه مطالب دکتر لیلا سلیمه‌دار را که با هدف آشنا کردن آموزگاران و والدین با مفهوم، ابعاد و کارکردهای پژوهش دانش‌آموزی در مجله گنجانده شده بود، خوانده‌اید. امسال نیز در نظر داریم موضوع را از زاویه‌ای دیگر و البته کلی‌تر، بررسی کنیم. اگرچه هدف عمده از این مطالب، تعیین چارچوب‌های نظری پژوهش‌های دانش‌آموزی است، ولی آموزه‌های کاربردی فراوانی نیز در آن‌ها خواهید یافت. اطمینان داریم این نوع طرح موضوع برای آموزگاران، مدیران، پدر و مادرها و همه‌ی علاقه‌مندان که نگاهی بنیادی به موضوعات دارند، بسیار مفید واقع خواهد شد.

در قسمت اول، نویسنده با تعیین چهار سطح برای مفهوم پژوهش، ضمن مرور انواع رسمی‌تر پژوهش، به خوبی ارتباط دانش‌آموزان را با موضوع نشان می‌دهد.

با توجه به نتایج پژوهش‌های مشابه قبلی، به طرح فرضیه می‌پردازد. روش پژوهش نشان می‌دهد که فرضیه چه‌گونه آزموده شود و براساس آن، اطلاعات یا داده‌های لازم چه‌گونه جمع‌آوری شوند.

پس از جمع‌آوری داده‌های پژوهش و تجزیه و تحلیل آن‌ها، اگر نتایج حاصل شده، درستی فرضیه را تأیید کرد؛ دو حالت پیش می‌آید. اگر نتیجه جزئی باشد، می‌گویند یک واقعیت به اثبات رسیده و اگر نتیجه کلی باشد، می‌گویند یک قانون به دست آمده است.

پس از کشف چندین قانون در یک زمینه‌ی علمی، از ترکیب و ادغام آن‌ها، قانون جامع‌تری به دست می‌آید که نظریه‌ی علمی نامیده می‌شود.

هدف اساسی علم، نظریه است. به عبارت دیگر، نظریه حد‌اعلی علم به شمار می‌آید و نظریه‌پردازان کسانی هستند که با تسلط کامل بر مفاهیم و دانش رشته‌ی علمی خود، قوانین و دانش‌ها را نظم می‌دهند و تصویر جامعی از یک موضوع، به‌وجود می‌آورند. برای مثال، نظریه‌ی رشد، تحلیل خاصی از مراحل و چگونگی رشد را نشان می‌دهد و به ما کمک می‌کند درک جامعی از مسائل مربوطه به رشد به دست آوریم.

یکی از مهم‌ترین ملاک‌های ارزیابی نظریه، روش‌شناسی آن است. هرچه یک نظریه مبانی پژوهشی مستحکم‌تری داشته باشد، از قوت بیشتری برخوردار خواهد بود. برای نقد هر نظریه، پیش از هر چیز

پژوهش‌های دانش‌آموزی چه جایگاهی در میان مفاهیم رایج پژوهش دارد؟ نسبت آن با پژوهش‌های رسمی چیست؟ آیا اصولاً لازم است دانش‌آموزان وارد حیطه‌ی پژوهش شوند، چه‌گونه؟

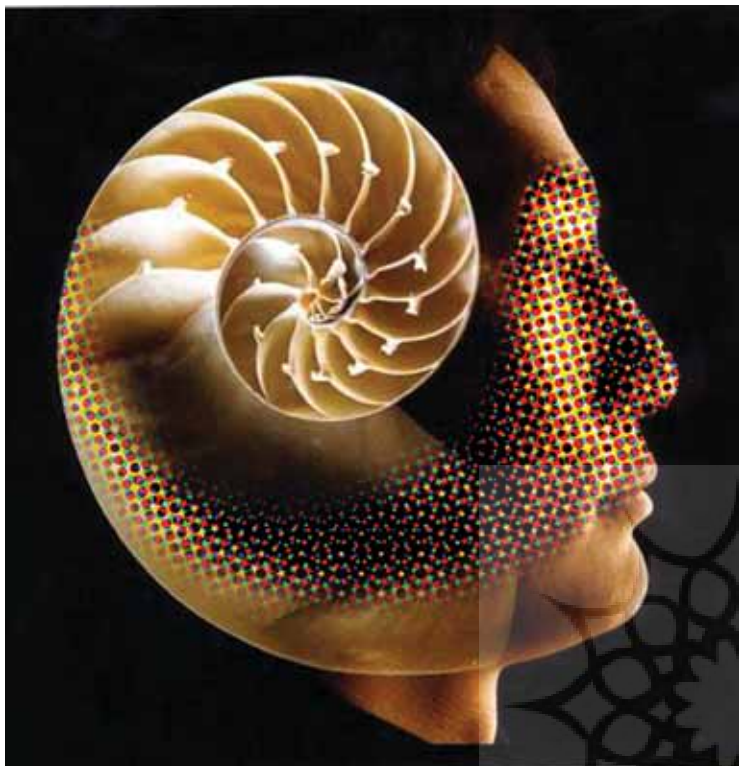
بازیابی جایگاه پژوهش‌های دانش‌آموزی، هم می‌تواند به درکی بهتر از این مفهوم برسد و هم برنامه‌ها و فعالیت‌ها را در مسیری درست هدایت کند.

با محور قرار دادن بحث پژوهش‌های دانش‌آموزی می‌توان چهار سطح برای مفهوم پژوهش در نظر گرفت. شاید بهتر بود بررسی این سطوح را از پژوهش‌های دانش‌آموزی شروع می‌کردیم و بعد به مراتب دیگر می‌رسیدیم اما به نظر می‌رسد با نگرش از کل به جزء، درک مناسب‌تری از موضوع به دست خواهد آمد. وقتی با ویژگی‌های رسمی پژوهش آشنا شوید، درک آن‌چه از پژوهش‌های دانش‌آموزی انتظار می‌رود، راحت‌تر خواهد بود.

۱. پژوهش به عنوان کار دانشمندان (پژوهش نظریه‌ای)

به طور معمول، یک سؤال یا مسئله آغازگر پژوهش است. بعد از طرح مسئله یا سؤال است که پژوهشگر به پژوهش، می‌پردازد. پژوهشگر براساس دانش و نظریه‌های موجود در رشته‌ی خود و نیز

اجتماعی و تربیتی، کاربرد بیشتری پیدا کرد، در ایران با عنوان اقدام‌پژوهی شناخته می‌شود. اقدام‌پژوهی نه به دنبال نظریه‌پردازی و

به سراغ آن می‌روند که ببینند نظریه تا چه اندازه مبتنی بر یافته‌های پژوهشی است. به عنوان مثال، نظریه‌ی روان‌کاوی فروید از نظر روش‌شناسی زیر سؤال است؛ چرا که بیشتر بر اساس تجربیات بالینی است نه روش‌های پژوهشی. حتی درباره‌ی نظریه‌ی پرنفوذ و جامع ژان پیاژه نیز گاهی این ایراد طرح می‌شود که بخشی از یافته‌ها در نظریه‌ی او پژوهشی نیستند.

به این ترتیب، اولین سطح از پژوهش مربوط به دانشمندان نظریه‌پرداز است. پژوهش‌گران در این سطح، با نگرشی کاملاً هدفمند به سراغ موضوعی می‌روند و درباره‌ی آن پژوهش‌هایی نظام‌دار و مداوم انجام می‌آهند. درک این نکته که یک نظریه به‌طور معمول، حاصل ده‌ها سال فعالیت پژوهشی یک دانشمند است، حس احترام هر انسان دانش‌دوست و یادگیرنده را برمی‌انگیزد.

پژوهش برای نظریه‌پرداز فقط یک کار و حرفه نیست، بلکه بخش عمده‌ای از زندگی اوست. پژوهش‌گر نظریه‌پرداز می‌داند که نظریه‌ی او در آینده با ملاک روش‌شناسی داوری خواهد شد و هر چه بتواند با یافته‌های پژوهشی نظریه‌اش را تحلیل کند و به جوانب موضوع پاسخ دهد، از بونه‌ی نقد موفق‌تر بیرون خواهد آمد.

۲. پژوهش به عنوان یک حرفه (پژوهش رسمی)

افراد زیادی به عنوان کار دانشگاهی، حرفه با علاقه‌مندی شخصی یا کسی که در آزمایشگاه کارخانه یا شرکتی کار می‌کند، با پژوهش درگیرند. منظور از اصطلاح پژوهش رسمی برای این گروه، بیان نوع ارتباط آن‌ها با پژوهش است. بسیاری از کسانی که به طور رسمی به فعالیت‌های پژوهشی اشتغال دارند، به کارشان علاقه‌مندند و با اشتیاق آن را دنبال می‌کنند.

پژوهش رسمی از نظر روش‌شناسی دقیقاً مثل پژوهش نظریه‌ای عمل می‌کند و تفاوت عمده‌ی آن‌ها در هدف پژوهش است. یک دانشمند براساس اندیشه‌ها و علایق خود، به اقبال رسیدن به نظریه‌ای است، اما یک پژوهش‌گر رسمی براساس نیاز پیش آمده یا سفارش کارفرما، به دنبال پیدا کردن راه‌حلی برای مسائل یا درک روابط بین پدیده‌است. بسیاری از امکانات و تجهیزاتی که در اطراف خود می‌بینیم، حاصل تلاش پژوهش‌گران حرفه‌ای است. سرعت تغییرات در دنیای فناوری، به نوعی حاصل پژوهش‌های گسترده پژوهش‌گران رسمی در ابعاد گوناگون است. یافته‌های این پژوهش‌ها به‌طور مستمر و سریع، روش و کیفیت زندگی ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۳. پژوهش به عنوان اقدامی مشکل‌گشا (اقدام‌پژوهی)

از اواخر دهه‌ی ۱۹۳۰ میلادی، نوعی از پژوهش مورد توجه قرار گرفت که در انحصار متخصصان نبود و به افراد در حل مشکلات حیظه‌ی کاری‌شان کمک می‌کرد. این نوع پژوهش که در حیظه‌های

نه در پی کاربردهای عمومی است. تأکید آن بر این‌جا و اکنون است. مسئله‌ای فوری در موقعیت فعلی پیش آمده است که باید حل شود و این اقدام از طریق روش علمی صورت می‌گیرد.

معلمانی که به اقدام‌پژوهی روی می‌آورند، در آموزش و پرورش ایران به عنوان «معلم پژوهنده» شناخته می‌شوند. اقدام‌پژوهی بر مشکلات و تصمیمات خاص یک معلم یا گروهی از معلمان متمرکز است؛ به عبارت دیگر پژوهشی است که به وسیله‌ی معلمان در مدارس و کلاس‌های خودشان اجرا می‌شود.

هدف اقدام‌پژوهی مشکل‌گشایی به روش علمی و منطقی است. در اقدام‌پژوهی، معلم ابتدا مسئله‌ای مربوط به کلاس درس را شناسایی می‌کند، بعد به طراحی روش‌هایی برای جمع‌آوری اطلاعات درباره‌ی آن مسئله می‌پردازد و سپس، به اجرای روش‌های مورد نظر خود و جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز اقدام می‌کند. سرانجام به کمک این اطلاعات به درک بهتری از مسئله می‌رسد و تصمیم‌های مناسبی درباره‌ی آن اتخاذ می‌کند.^۲

اقدام‌پژوهی می‌تواند توسط مدیر مدرسه، گروهی از معلمان یا حتی جمع مشخصی از مدرسه درباره‌ی موضوعی در مدرسه انجام شود. نکته‌ی بسیار مهم در انتخاب و اجرای اقدام‌پژوهی، علم باوری و پیروی از روش علمی است.

علم، تحول یافته، روش منظم و دارای مراحل مشخص است. وقتی از پژوهش به عنوان کار دانشمندان صحبت می‌کردیم، روش عمومی انجام پژوهش هم مطرح شد.

روش علمی در واقع همان روش پژوهش است؛ با این تفاوت که روش علمی کارکردی عمومی دارد و از الگوی آن در همه‌ی امور زندگی می‌توان استفاده کرد اما پژوهش، کارکرد رسمی، نظام‌دار و عمیق‌تر روش علمی است. به این ترتیب، وقتی از پژوهش در چهار سطح صحبت می‌کنیم، در واقع مبنای عمومی بحث روش علمی است اما در سطح چهارم، مواجهه با روش علمی شکل رسمی‌تر پیدا می‌کند. در این زمینه بیشتر سخن خواهیم گفت.

فرصت‌هایی برای اندیشه و عمل

۱. با مطالعه‌ی زندگی چند دانشمند نظریه‌پرداز، ببینید آن‌ها چه‌گونه کار کرده‌اند. سعی کنید این افراد از حوزه‌های گوناگون علمی باشند تا امکان مقایسه‌ی روش کارشان فراهم شود.
۲. آیا مصادیقی از پژوهش به عنوان یک حرفه سراغ دارید؟ آیا پژوهش‌های دانشگاهی را که با هدف دریافت مدرک تحصیلی در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری تألیف شده‌اند، می‌توان در این سطح جای داد؟
۳. آیا مرزبندی بین سطح‌های مطرح شده قطعی است؟ می‌توان افرادی را یافت که در مرز سطح‌ها قرار گیرند؟
۴. شما به اقدام‌پژوهی به عنوان کاری برای کسب رتبه و دریافت امتیاز نگاه می‌کنید یا به آن نگاهی علمی دارید؟ به نظر شما فاصله‌ی سطح سه تا سطح دو چه‌قدر است؟
۵. بر مبنای مباحث مطرح شده، ارزیابی شما از وضعیت فعلی پژوهش‌های دانش‌آموزی چیست؟

۴. پژوهش به عنوان روش تفکر (تفکر پژوهشی)

آنچه باید هدف پژوهش‌های دانش‌آموزی قرار گیرد، استفاده از پژوهش و در واقع روش علمی، به عنوان یک روش تفکر و حل مسئله است. تفکر پژوهشی را می‌توان «کاربست مراحل روش علمی در مسائل زندگی» تعریف کرد.

با این نگرش، وارد فرایندی بنیادی و ریشه‌ای می‌شویم؛ فرایندی که با نوع اندیشیدن سروکار دارد. اگر پژوهش‌های دانش‌آموزی مهم است، نه به دلیل آن که می‌خواهیم دانش‌آموز الزاماً مسئله‌ای را در موقعیتی حل کند یا با مسیر رسمی پژوهش آشنا شود، بلکه به این دلیل که تشخیص دهد چه‌گونه با مسئله‌ای مواجه شود، چه‌گونه درباره‌ی آن بیندیشد و موضوع را مدیریت کند.

در این سطح که مخاطب آن نه فقط دانش‌آموزان بلکه همه‌ی مردم می‌توانند باشند، استفاده از قابلیت‌های روش علمی به عنوان روشی برای تفکر مدنظر است. روش علمی امکانی برای اندیشیدن منظم، منطقی و هدفمند فراهم می‌کند و به نوعی درمقابل روش‌های احساسی، هیجانی و آشفته‌اندیشیدن قرار می‌گیرد. به طور حتم اساس توسعه‌ی تفکر پژوهشی از مدارس آغاز می‌شود. ما با ایده‌ی آغاز پژوهش از دبستان و حتی پیش از دبستان موافقیم؛ به شرط آن که نتیجه‌ی آن صرفاً طراحی کتابچه‌ها، جزوه‌ها و اقدامات مشابه نباشد. هر فعالیتی در مدرسه که نام پژوهش به آن نهاده می‌شود، باید بر تفکر پژوهشی مبتنی باشد و جریان اندیشه‌ورزی در آن دیده شود؛ وگرنه مطابق معمول گرفتار جریان‌های کلیشه‌ای و تک‌بعدی آموزشی خواهیم شد که با رنگ و لعاب پژوهش معرفی می‌شوند.

پژوهش‌های بنیادی و کاربردی

در این قسمت از بحث بی‌مناسبت نیست که به یک موضوع مرتبط اشاره کنیم. پژوهش‌های علمی را به دو دسته‌ی بنیادی و کاربردی تقسیم می‌کنند. هدف عمده‌ی پژوهش بنیادی، کشف مجهولات یا روابط بین امور و افزایش دانش بشر است. این نوع پژوهش‌ها، یافته‌های اساسی و زیربنایی علمی را تدارک می‌بینند. پژوهش‌های کاربردی به دنبال فراهم آوردن نتایج عملی و قابل استفاده هستند. هدف اصلی پژوهش کاربردی، پیدا کردن راه‌حل برای مشکلات زندگی و یافتن زمینه‌هایی است که در آن‌ها از نتایج پژوهش‌های بنیادی استفاده شود.

از مقایسه‌ی این بحث با مطالب پیشین می‌توان استنباط کرد که پژوهش‌های بنیادی بیشتر توسط دانشمندان نظریه‌پرداز انجام می‌شود و پژوهش‌های کاربردی هم در موقعیت‌های رسمی و حرفه‌ای صورت می‌گیرد.

پژوهش و روش علمی

مبنای علم، روش علمی است. روش علمی که همراه پیشرفت

پی‌نوشت
۱ و ۲. در تهیه‌ی این مطالب از کتاب «روانشناسی پرورشی نوین» تألیف دکتر علی‌اکبر سیف نسخه‌های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۶ با دخل و تصرف، بهره گرفته‌ام.